

КОСМИЧКИ МОТИВИ У ПОЕЗИЈИ СЛОБОДАНА РАКИТИЋА

ТИОДОР Р. РОСИЋ

Факултет педагошких наука у Јагодини, Универзитета у Крагујевцу

Резиме: У раду се истражују космизам и космички мотиви у поезији Слободана Ракитића. Примењују се културно-историјски метод и метод текста. Након одређења појма космизма, прелази се на тумачење космизма и космичких мотива у текстовима овога песника. Разматрају се елементи микро и макрокосмоса, космичког као живог организма, места човека у свету, питања вечности живота.

Кључне речи: Слободан Ракитић, космизам, космички мотиви, просторно-временски континуум.

1.

Рад је посвећен тумачењу космичких мотива у поезији Слободана Ракитића. Космичко и космолошко се односи на свемир. Космички мотиви и теме Ракитићеве поезије снажан ослонац имају у космогонијским учењима и погледима на свет. Они нису израз стихијске случајности већ дубоко промишљене песничке метафизике. Песник се повинује законима универзума где уз силе деструкције и хаоса постоје и снаге космичке хармоније и повезивања макрокосмоса с човеком, тј. микрокосмосом.

Рад треба да осветли основна начела Ракитићевог поетског космизма о месту и судбини човека у свемиру, а зарад афирмације космизма у српској поезији који своје славне почетке има у суматраизму као синтези космизма и космополитизма. Елементи космизма би такође могли да допринесу поетском расветљавању суштине националне визије света.

Задачи рада: синтетичко-интерпретативни приступ у разматрању космизма и узајамног односа човека и природе, одређење места човека и његове судбине у свемиру; показати у Ракитићевој поезији однос човека као микрокосмоса с макрокосмосом, што је једно од централних питања српског космизма уопште; приказати и средства узајамности човека (микрокосмоса) и природе (макркосмоса).

Метод: метод текста и културно-историјски метод утврђивања чињеничког материјала у систематизацији.

Научна новина: ближе одређење појма поетског космизма, разумевање света и човека у филозофији српског космизма.

Место и судбина човека у свемиру је важна тематско-мотивска преокупација у поезији Слободана Ракитића. Зато се и приступа тумачењу космичких симбола, слика и мотива у поезији овога песника.

Космички мотиви у поезији Слободана Ракитића истраживани су у песниковим *Сабраним песмама* у 10 књига, објављеним 2011. и 2012. године у издању Рашке школе и Просвете из Београда.

2.

Космизам је научни, религиозно-филозофски и поетско-уметнички појам. На поетском плану, он тематизује однос космоса и човека и божанску енергију у реалном свету, а присутан је и на нивоу мотива. Космичким мотивима се приступа као значењским елементима поетског текста и најмањим јединицама које се у тексту понављају. Мотиви и космичке песничке слике, представљају значајну формално-садржинску компоненту песничког текста. Веома су присутни у савременој српској поезији, у поезији Васка Попе, Десанке Максимовић, Љубице Милетић, Бранка Миљковића, Љубомира Симовића (Росић 2011, 1001–1007), Слободана Ракитића. Може се закључити да је на формирање поезије српског космизма утицало народно стваралаштво, српска религиозна мисао, класична књижевност, наука, уметност, урбана митологија.

2.1. Слободан Ракитић је изразито мисаони песник, снажно тематско-мотивски утемељен у саму срж српске духовности. Његова поезија, лирско-интимистичка, елегична, рефлексивна и религиозна, настоји да одговори на вечна питања живота и смрти, положаја појединца и историјског колективног страдања. Ако бисмо тражили стилско-језичке доминанте поезије овога песника, биле би то метафизика, племенитост и неосимболистички говор.

У његовој поезији знатно су присутне космичке теме и мотиви, па се с правом може назвати и песником који у једном делу свога стваралаштва баштини космизам. Он нам данас, заокупљеним проблемима националног одржања, приближава поетску културу прохујалих векова, господство високе старорашке културе и све то заодева у рухо модерног сензибилитета. Поуке прошлости, на уметнички сугестиван, стишан, одмерен и избрушен начин, дарује нам данас за сутра. У свом стваралачком луку, ревалоризовао је поетске и уопште духовне вредности прошлости, проткао их кроз оновремену поезију кантилену, не поводећи се за помодним стваралачким концептима, лажном авангардом и манипулацијом уметношћу.

Поезија овога песника говори о суштинским духовним проблемима и важним питањима националног опстанка – од косовског завештања и српског националног погрома, преко певања о споменицима српског достојанства до крхког лирског свакодневномотивног доживљавања света. Песник је

проговорио из сржи српског песничког језика, дајући трајни допринос етичким поетским вредностима и достојанству уметничког чина.

2.2. У Ракитићевој поезији тријадно су одређени: бивствујуће, песнички погледи о суштини света и песничка религиозност.

Постоји низ песама у којима се експлицира повезаност макрокосмоса (природе) и микрокосмоса (човека):

*Тутње Велика и Мала Кола,
С небеског огњишта светли жишка.
Крај празне зделе хлебна кришка,
Црна со веје преко стола.
("Тапије у пламену", Из дневника 2012: 12)*

Та веза је углавном метафорична, мада је каткад и сасвим видљива:

*Као што свет има сунце, звезде и месец,
ветар у трави, као што траву има,
тако ја имам тебе.
("Потомак, нови потомак" - Тако ја тебе имам 2012: 70)*

2.3. Многе његове песме на нивоу синтагми или појединачних лексема именују космичко и васељену. Чини се то у песмама његових књига *Светлости рукописа* (2001, „Песма“ – 17), *Свет нам није дом* (2011, „Кад мине овај час“ – 19, „Лауда“ – 20, 22; „Свет нам није дом“ – 55, 56; „Песма“ – 64, „Глас, ил глас само“ – 109, „Далеко иза нас“ – 112), *Потомак, нови потомак* (2012, „Сунце и студ“ – 87), *Пламен и роса* (2012, „Нечујна звона – 20).

2.4. Космички мотиви могу се наћи у делима многих песника, па и код Ракитића . У низу његових песама присутно је апострофирање небеских појава и космичких пејзажа. Веома је изражено присуство соларних и лунарних мотива, мотива везаних за звезде, сазвезђа, Земљу, небо и небески свод.

3.

Просторно-временски континуум у његовим песмама може се пратити по вертикали, а састоји се од горњег света (неба), средњег (земља) и подземног (подземно царство). Простор је дакле тријадно одређен (небо и земља, подземље). Горњи свет чине небески феномени (небо, сунце, месец, звезде, сазвјжја, звездане кочије). Други ниво - средњи - укључује земљу, манастире, историјску баштину, материјалну културу, дрвеће, животиње, птице, људе, стамбене и друге објекте. Подземни свет чине силе смрти, мрака и хтонични призори. Код Ракитића ови нивои су веома блиско повезани.

Од употребљених стилско-језичких средстава зависи и природа просторно-временског континуума. Важно је истаћи да међуоднос простора и текста није јединствено решен за све врсте простора, а нарочито за све врсте текстова (Топоров 1987: 229). Зато је природа космизма различита.

3.1. Има низ песама у којима се апострофирају космички пејсажи, небеске и земаљске појаве.

Сунце се помиње у разним песмама. Има песама у којима оно има директне мотивске аспекте космизма:

*Тка ноћно сунце у
свет од невидљивог предива
("Рашки напеви" 2011: 26)*

Или:

*Не смем да завршим
песму о јутру,
не смем да завршим
песму о заласку сунца
("Водена слова" 2012: 50)*

Ту је и *светлост сунчана* као део спектра електромагнетног зрачења из опсега таласних дужина видљивих голим оком:

*Гле, и касни зрак сунчани игра на поду,
посукао, ал већ сутра ће да гране,
joш једном, и joш једном ће да сване
дан у златним кочијама на своду.
("Рашки напеви" 2011: 66)*

Мотиву сунца, веома битном топосу класичне поезије, код Ракитића, дакле, припада посебан статус. Он нема интимистички карактер везан за дочаравање доживљаја и утисака лирског субјекта, нити за описе пејсажа. Он код Ракитића има метафизичку конотацију. Доводи се у везу с божанством, обликованим према њему самом (*Светлости рукописа*, 2011, 7). Извор је топлине и живота, али има и мистична својства:

*слушам шум свемира и птице с врхунца
над којим пламти сјај пророчког сунца
а из бездна хукти онострана вода.
("Светлости рукописа" - Рашка елегија 2011: 9)*

3.2. Ракитићев сунчани космички амбијент конституишу синтагме и елиптични изрази: *Светлости рукописа* - сунчани архипелази (21), поноћно сунце (26), сунчано порекло (26), сунце непотребно (27), славне краљеве сунца (30), патња што из сунца сија (33), сунце златокрило (36), доба сунчаних експлозија (39), сунце лети (41), љубомора испод сунца (43), сунчева браћа (46), пољупцу сунца (48), сунчана јара (57), патњом Сунца (62), златно сунце (71), сунце ледено (84), прочитано сунце (89) итд.; *Рашки напеви* – поноћно сунце (10), сунце земљи враћено (12), подивљало сунце (15), жежено сунце (32), суце крилато (48) итд.; *Свет нам није дом* – хладна сунца (69); *Земља на језику* – троструко сунце изгрева (19), слепим сунцем (47), источно сунце (104); *Душа и спруд* – на сунцу заблиста (21), сунце троструког плода (33), сја хладно сунце с висине (138); *Потомак, нови потомак* – чиста сунца (14), призрак сунца (18), сенке од сунца (25), крилато сунце (29), зрацима сунца (33), клањамо се сунцу (68),

У низу његових песама се, нпр. помиње *месец*:

*Птице небеске, под куполом,
преобраћају се ко душе кад се
около уштане свију,
около Бога.*
(”Тапије у пламену” 2012: 93)

Месец – то није само небеско тело, он је мотив који изазива разна лирска расположења лирског јунака. Месечина је тајанствена, а ту су и други макрокосмички мотиви: сунца, неба, звезданих кола, звезда, сазвежђа.

Издвојићемо синтагме с мотивом неба: преко неба, јужног неба, небеска јата, прах небеса итд.

А веома су упечатљиве и синтагме с мотивима звезда: сјај звезда, звезде-звери, звезде осигоне, касна звезда, звездана кола, трагом звезда, звезде над Рашком, потамнелих сазвежђа итд.

Ретке су синтагме са значењем која изражавају физичка својства ових небеских тела (сјај звезда), углавном је реч о њиховом антропоморфизацији и симболичком значењу. Таквим поступком песник макрокосмичком даје аспект микрокосмичког, неживог својства живог.

Небеско песник каткад и конкретизује - астралном даје аспект конкретног неживог из околине човекове: небеске реке (*Светлост рукописа*, 8), небеских светлости (*Светлост рукописа*, 12), небески прозори (*Светлост рукописа*, 33), небески огањ (*Душа и спруд*, 53). Небески прозори имају, међутим, и аспект животињског – живог: небеска јата (*Светлост рукописа*, 15), небеских птица (*Светлост рукописа*, 33). Небо је, међутим, и прибежиште човекових тежњи и жеља. Зна да буде и станиште „Небеског сејача“ - (*Душа и спруд*, 126), дакле простор мистерије, стедиште небеских легија (*Душа и спруд*, 126).

4.

Средњи ниво просторне космистичке организације чини земља, манастири, историјска баштина, материјална култура, дрвеће, животиње, птице, људи, стамбени и други објекти.

4.1. Временски континуум одређен је сукцесијом времена. Главну формулу времена Ракитић као да је преузео од руског научника В. И. Верданског: „Време – то је живот!“, с тим што је реч *живот* касније замењена синтагмом „жива материја“. Сукцесија дешавања реализована је на животној оси времена, где је живот конкретизован у историјски одређеном времену и околностима.

Рецимо, кућа и симбол куће, као центар универзума, код Ракитића су у вези са запустелим, непријатељским простором и историјским прогоном српског народа. Простор је животно и времески конкретизован употребом крњег перфекта:

*Мочваре у леду,
утрине без стада,
гласови и сенке умрлих
око куће.
(„Тапије у пламену” 2012: 100)*

4.2. Онтолошки аспект Ракитићеввог космизма може се сагледати разматрајући: 1. космичко као живи организам, 2. место човека у свету, 3. вечност живота.

Мотиви космичког као живог организма проистичу из оживотворења неживих небеских појава и призора, тј антропоморфирањем неживог, космичког:

*Висока ноћ силази
трагом звезда, ко дах нечији
(„Душа и спруд” 2011: 40)*

*Из мéне у мéну
узлеће језик земље
у родослову.
(„Тапије у пламену” 2011: 93)*

*Корача празан бунар
за нама,
сине мој
(„Тапије у пламену” 2012: 97)*

Оживотворени су горњи, средњи и доњи свет.

4.3. У схватању поетског космизма идеја о искушењу живота човековог (микрокосмос) заузима централно место. Те се идеје заснивају на дубинској, архаичној паганској традицији. А паганизам је органски уткан у мит, предање, фолклор, уметност, мишљење – у културу.

Мотиви Ракитићеве поезије заснивају се на дуализму супротности: вечно и пролазно, живо – мртво, светлост – тама, лепо – безоблично, добро – зло.

Космичко се преузима из мита, фолклора, поезије, из утопије.

Као и у миту, и код Ракитића средњи космички слој природе је схваћен као биће земље: мора, језера, реке, планине, шуме, кућа и окућница – све је подложно, све је захваћено променама.

4.4. Ракитићево разумевање спољашњег простора је митско. За њега је спољашњи простор (природа) више од географског појма. Она је мистична, а укључењем мистицизма даје се допринос космизму.

За Ракитића космос је пут у бесконачност, а земља није позорница људске делатности већ полазна тачка према свемиру као простору човекове акције, што је непосредно изражено и насловом песникове књиге *Свет нам није дом* (2011, 53).

4.5. Песник космос читаоцу приближава различитим сликама. Човеков живот усаглашава с ритмом природе, доживљавајући човека у јединству с природом.

Космичка снага човекова је у његовој кући. Кућа и симбол кућног прага, код Ракитића су центар универзума. Његова песма „Кућа“ почиње стиховима:

*Саградили смо кућу на најлепшем месту,
од најтврђе грађе, од самих костију,
од руку и ногу, од наше крви, очију.
На сред куће посадили смо липу-невесту.
(„Тапије у пламену” 2012: 24)*

Кућа је у вези са простором кроз кров. Али то није кућа хармоније и правде Божје, већ страдања. Њен кров није излазак у пријатељски простор:

*На кући овој и кров већ прокишњава,
продире одасвуд вода, жабе у мрак зуре.
(„Тапије у пламену” 2012: 24)*

Кућни праг и излази из куће омогућују лирском јунаку да искаже свој однос према универзуму. Овде се испољава закон микрокосмоса и макрокосмоса. Уместо позитивног мотива, дат је мотив разореног дома. У кући која би требало да буде мали универзум у којем влада врхунски ред, све је уништено:

*А хтели смо кућу са кровом од злата,
с прагом од бреста, с прозорима од бора.
Ал кућа ова ниједног нема прозора,
кућа ова нема прага, кућа ова нема врата.
(”Тапије у пламену” 2012: 24)*

Простор је непријатељски. Излазак из куће преко прага је излазак у непријатељски простор:

*Више ништа није
како је било.
Сад је то друга земља
и други језик слушама
са прага кућног
(”Тапије у пламену” 2012: 96)*

Кућа је топос космичке хармоније, али разорен дом то више није. Врло илустративна је у том погледу песма „Сенке на прагу кућном“:

*Нечија усамљена сенка
кућни праг тражи;
час је над бунаром,
час испод храста.*

*А сваки дан ми је,
кад јутром се пробудим,
као у црном храму да сам
без прозора
и без врата.
(”Тапије у пламену” 2012: 56-57)*

5.

Индивидуално сазнање није самостално. Ракитићеви космички мотиви су уско повезани с религиозним. Макро и микрокосмичким мотивима се изражава идеја човека и космоса, духа и природе. Јединство универзума Ракитић не постиже хришћанским теизмом, већ поетским пантеизмом у којем су Бог и васељена (или природа) једно те исто. Ракитићев Бог је Бог ствари, видљивог и невидљивог света. Он није ни Бог хришћанске правде, јер не штити свој многострадални народ.

5.1. Деструкција средњег простора производи потирање националне културе и тријумф подземног света, ког чине силе смрти, мрака и хтонични призори. Те силе могу да буду идеолошко-политички конотиране, рецимо у песми „Из дневника“ (*Тапије у пламену*, 2012, 12). Песма представља лирску евокацију детињства, страха, ћутања, потирања вере:

*На окна, у поноћ, закуца страх,
то гоне шумске одметнике.
Са зида, уместо краљеве слике,
спушта се на нас туђинца дах.*

*Ћутимо, језика одсечених!
Док седи пророк Јеремија
низ поља лута, већ ничија,
звезда крвава сија на стени.
(”Тапије у пламену” 2012: 12)*

Силе мрака означавају негацију светлости и живота. Истецишта деструкције не морају увек имати чисто идеолошко-политичка обележја, она могу имати и метафизичке примесе. Том кругу припадају натприродне и магијске силе, као у песми „Вртешка“:

*Дижу се свуд јата осиона.
У магли дрхти васиона
ко зимогрожљиво тело птичје.*

*Са огрлицом од црног леда,
пева вештица на сламној метли.
И док вртешка у ноћи светли,
пробуђен злодух све надгледа.
(”Тапије у пламену” 2012: 26)*

Уместо светлости тријумфују силе мрака, оличене у арнаутским зулумима и црна боја. Доминирају молски тонови и синтагме која имају негативна значења. Придев црн је веома фреквентан: *Тапије у пламену* – црна со (13), дуга црна (19), црна звезда (19); црн змијски свлак, гласници црни (22), црн лед (26), поцрнели уштап (34), црне пеге (41), црном писаљком (43), лицима поцрнелим (51), црни хлебови, црно млеко (63), црни лептири, црне пчеле, гледам црног бивола (64), црне птице, црна роса, црне шерпе, црни мириси (86), црни дажд (90), црно зрневље (91), црна шума (98), пак црни (100).

Има и насловних синтагми с придевом *црн*: Црни петлови (*Потомак, нови потомак*; 133), Црни сват (*Водена слова*, 115), Црна суза (*Водена слова*, 19), Црна невеста (*Водена слова*, 21), Црна су, опет, времена (*Пламен и роса*, 51), Црни освитак (*Пламен и роса*, 65).

Дан је црн, а ноћ бела – рећи ће песник у песми „Крило бившег анђела“ (*Душа и спруд*, 137)

6.

Истраживан је космизам и космички мотиви у поезији Слободана Ракитића. Примењени су компаративни метод и метод текста. Након општетеоријског одређења појма космизма и космичких мотива, прешло се на тумачење космизма и космичких мотива у текстовима Слободана Ракитића. Разматран је микро и макрокосмос у поезији Слободана Ракитића, космичко као живи организам, место човека у свету, вечност живота. Издвојени су макрокосмички и микрокосмички мотиви и маркиране просторно-временске континуумне доминанте. Изнето је мишљење о тријадно одређеном простору (небо, земља, подземље). Закључено да горњи свет чине небески феномени (небо, сунце, месец, звезде, сазвжђа, звездане кочије), да средњи ниво укључује земљу, манастире, историјску баштину, материјалну културу, дрвеће, животиње, птице, људе, стамбене и друге објекте; да подземни свет чине силе смрти, мрака и хтонични призори. Код Ракитића ови нивои су веома блиско повезани. Речено је да космички мотиви нису важни само на тематском већ и на стилистичком нивоу.

Извори

- Ракитић, С.: 2011, "Светлоси рукописа", *Сабране песме Слободана Ракитића*, књ. прва, Београд: Рашка школа – Просвета.
- Ракитић, С.: 2011, "Рашки напеви", *Сабране песме Слободана Ракитића*, књ. друга, Београд: Рашка школа – Просвета.
- Ракитић, С.: 2011, "Свет нам није дом", *Сабране песме Слободана Ракитића*, књ. трећа, Београд: Рашка школа – Просвета.
- Ракитић, С.: 2011, "Земља на језику", *Сабране песме Слободана Ракитића*, књ. четврта, Београд: Рашка школа – Просвета.
- Ракитић, С.: 2011, "Душа и спруд", *Сабране песме Слободана Ракитића*, књ. пета, Београд: Рашка школа – Просвета.
- Ракитић, С.: 2012, "Потомак, нови потомак", *Сабране песме Слободана Ракитића*, књ. шеста, Београд: Рашка школа – Просвета.
- Ракитић, С.: 2012, "Основна земља", *Сабране песме Слободана Ракитића*, књ. седма, Београд: Рашка школа – Просвета.
- Ракитић, С.: 2012, "Тапије у пламену", *Сабране песме Слободана Ракитића*, књ. осма, Београд: Рашка школа – Просвета.
- Ракитић, С.: 2011, "Водена слова", *Сабране песме Слободана Ракитића*, књ. девета, Београд: Рашка школа – Просвета.
- Ракитић, С.: 2011, "Пламен и роса", *Сабране песме Слободана Ракитића*, књ. десета, Београд: Рашка школа – Просвета.

Литература

- Росић, Тиодор: 2011, "Доминантне космичке теме у савременој српској поезији", Зборник радова конференције *Развој астрономије код Срба VI*, одржане 22–26. априла 2010, Астрономско друштво "Руђер Бошковић", Београд, уредник Милан С. Димитријевић / *Proceeding of the Conference "Development of Astronomy Among Serbs VI"*, br. 10, Belgrade, 2011, str. 1001– 1007.

Топоров, Владимир Николајевич: 1983, "Пространство и текст", *Текст: семиотика и структура*, Москва: Наука, стр. 227-285.

COSMIC MOTIFS IN THE POETRY OF SLOBODAN RAKITIĆ

We research cosmism and cosmic motifs in the poetry of Slobodan Rakitić. The cultural and historical method and also the method of the text analysis is applied here in the paper. Firstly, we give the explanation of the term cosmism then we go on to the cosmic motifs in the texts of Slobodan Rakitić. Secondly, we take into consideration the elements of micro and macro-cosmism in the poetry of this poet, cosmic concept as the living organism, the place of the man in the world and the question of eternal life.

Key words: Slobodan Rakitić, cosmism, cosmic motifs, spatial and time continuum